

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Кафедра всесвітньої історії

Допустити до захисту
_____ Завідувач кафедри
«__» _____ 2024 р.

Дипломна робота магістра

Заключний етап Другої світової війни у мемуарах
Уінстона Черчилля (1943-1945 рр.)

Виконав:
студент II курсу магістратури
Освітньо-професійної програми
«Середня освіта (Історія)»
Денної форми навчання
Григоров Дмитро Дмитрович

Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор,
Копилов Сергій Анатолійович

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ	6
1.1. Історіографія і джерельна база	6
1.2. Методологія	24
РОЗДІЛ II. ВПЛИВ В. ЧЕРЧИЛЛЯ НА ПОДІЇ КІНЦЯ 1942-1944 РР.	28
2.1. Від Ель-Аламейну до капітуляції Італії	28
2.2. Тегеранська конференція	39
2.3. Військові дії в Італії та операція «Оверлорд (січень-вересень 1944 р.)	47
РОЗДІЛ III У. ЧЕРЧИЛЛЬ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ВІЙНИ (ЖОВТЕНЬ 1944-СЕРПЕНЬ 1945 РР.)	61
3.1. Участь В. Черчилля у Московській конференції (жовтень 1944 р.)	61
3.2. Ялтинська конференція і створення ООН	68
3.3. Завершення війни у Європі за спогадами британського прем'єра	75
3.4. Події травня-серпня 1945 р. у мемуарах У. Черчіля. Потсдамська конференція та відставка	82
ВИСНОВКИ	95
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	99

ВСТУП

Актуальність. Період 1943–1945 років став вирішальним у ході Другої світової війни, коли сили антигітлерівської коаліції зуміли перейти до стратегічного наступу, що завершився перемогою над країнами Осі. Ці роки відзначилися масштабними військовими операціями, вирішальними дипломатичними зустрічами та формуванням повоєнного світового порядку. Серед ключових постатей того часу визначну роль відіграв прем'єр-міністр Великої Британії Вінстон Черчилль, чия діяльність вплинула на хід війни та заклала основи для нового геополітичного ладу. Вінстон Черчилль не лише був активним учасником подій, але й залишив у спадок масштабний документальний пам'ятник своєму часу — мемуари «Друга світова війна». У цьому багатотомному творі він поєднав детальний опис подій із власною оцінкою, що робить його одним із найцінніших джерел для розуміння ролі Великої Британії та її лідера у вирішальних роках війни.

Дослідження ролі Вінстона Черчилля у подіях 1943–1945 років та аналіз його мемуарів є актуальним з кількох причин. По-перше, цей період війни був поворотним моментом, коли стратегічні рішення лідерів союзників визначили долю Європи та світу. Черчилль, будучи однією з центральних фігур, мав значний вплив на ухвалення таких рішень, і його мемуари дозволяють зазирнути у складний процес їх формування.

По-друге, самі мемуари є не лише історичним документом, але й суб'єктивною інтерпретацією подій, створеною їх безпосереднім учасником. Вони розкривають не лише хід війни, а й особисту позицію Черчилля, його дипломатичну стратегію та бачення повоєнного світу. Аналіз цього джерела дозволяє краще зрозуміти, як особистість політика вплинула на формування подій і як він намагався закарбувати свою роль у історії.

Об'єкт дослідження: політичні і військові події у Європі 1943-1945 рр.

Предмет дослідження: мемуари В. Черчилля «Друга світова війна».

Мета роботи: проаналізувати діяльність В. Черчилля у 1943-1945 рр. на основі його мемуарів «Друга світова війна». **Завдання роботи:**

- Проаналізувати історіографію і джерельну базу даної проблематики;
- Дослідити діяльність В. Черчилля у період від битви під Ель-Аламейном до капітуляції Італії (листопад 1942 – вересень 1943 р.)
- Описати роль В. Черчилля під час Тегеранської конференції;
- З'ясувати основні напрямки роботи британського прем'єра у січні-вересні 1944 р.
- Охарактеризувати оцінку В. Черчилля Московської конференції жовтня 1944 р. у його мемуарах;
- Дослідити позицію В. Черчилля під час Ялтинської конференції;
- Проаналізувати роль В. Черчилля на останньому етапі Другої світової війни у Європі (лютий-липень 1945).

Методологія. Для висвітлення ролі Вінстона Черчилля у подіях 1943–1945 років та його відображення у мемуарах необхідно застосувати широкий спектр загальнонаукових і спеціально-історичних методів і принципів. Це забезпечить комплексний аналіз як історичних подій, так і мемуарного джерела.. Серед загальнонаукових методів використовуються аналіз і синтез, які дають змогу виокремити окремі аспекти його діяльності та об'єднати їх у цілісну картину. Порівняння дозволяє співставляти його дії й оцінки з діяльністю інших лідерів та оцінками сучасників, а системний підхід розглядає діяльність Черчилля у широкому контексті міжнародних відносин того часу. Індукція і дедукція доповнюють ці методи, допомагаючи виявляти закономірності та застосовувати їх для аналізу конкретних подій. Спеціально-історичні методи спрямовані на глибше розуміння як історичних подій, так і особистості Черчилля. Історико-порівняльний метод дає змогу зіставити дії Черчилля з іншими політичними лідерами, а історико-генетичний метод дозволяє простежити еволюцію його рішень та стратегій. Історико-системний підхід розглядає його діяльність у контексті глобальних

змін. Особливу увагу приділено методу критики джерел, адже мемуари є суб'єктивним джерелом, що потребує ретельного аналізу. Крім того, історико-біографічний і реконструктивний методи допомагають розкрити як особистість Черчилля, так і обставини, в яких він приймав свої рішення.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від корінного перелому у Другій світовій війні, що стався наприкінці 1942 р. після перемог Союзників під Сталінградом, Ель-Аламейном і Гуадалканалом, а також висадці у Північній Африці. Саме після цього Антигітлерівська коаліція переходить від оборони у наступ, котрий завершиться капітуляцією Німеччини та Японії у 1945 р. Однак хронологічні межі охоплюють лише той період, коли В. Черчилль очолював британський уряд, але він завершується у липні 1945 р. коли його партія програла на парламентських виборах.

Апробація. Основні тези роботи були представлені на кафедрі всесвітньої історії під час засідання і передзахисту. Також на студентській науковій конференції у листопаді 2024 р. було зачитано доповідь на тему «В. Черчилль і Потсдамська конференція», матеріали якої були подані до друку у збірник праць конференції

Практичне значення магістерської роботи полягає в тому, що подану у ній інформацію можуть використати: студенти при підготовці до семінарів і практичних занять з всесвітньої історії та джерелознавства, при написанні ІНДЗ, рефератів, курсових робіт; викладачами при підготовці до лекцій і семінарів з всесвітньої історії та джерелознавства; вчителям історії в школі, при підготовці до уроків.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, 4-х розділів, 9 підрозділів, висновків і списку використаних джерел і літератури, що нараховує 67 позицій. Загальний обсяг роботи – 105 сторінок, основна частина – 98 сторінок.

ВИСНОВКИ

Діяльність В. Черчилля у роки Другої світової війни не раз ставала об'єктом дослідження з-боку істориків. Абсолютна більшість наукових праць на дану тематику належить англо-американським історикам, у яких ця тема розкрита дуже детально. Фрагментарні роботи належать до радянської і сучасної російської історіографії. На жаль, в українській історіографії і до сьогодні немає окремих праць, присвячених особі В. Черчилля. Основним джерелом дослідження виступають мемуари Черчилля «Друга світова війна», видана у 6-ти томах, в яких дуже детально описані події війни і зокрема особистий вклад британського прем'єра. Також нами були залучені мемуари воєначальників, дипломатів і політичних діячів середини ХХ ст. Методологія дослідження включає широкий спектр як загальнонаукових, так і спеціально-історичних методів.

Осінь 1942 – літо 1944 років стали переломним періодом у Другій світовій війні. Це був час, коли стратегічна ініціатива поступово перейшла до союзників, і Вінстон Черчилль відіграв у цьому процесі центральну роль як політичний і військовий лідер Великої Британії. У своїх мемуарах Черчилль детально описує цей етап війни, акцентуючи увагу на ключових рішеннях і подіях, які визначили хід конфлікту.

Черчилль вважає кінець 1942 року періодом перших значних перемог союзників, які змінили баланс сил. Однією з таких подій стала перемога британської 8-ї армії під командуванням генерала Бернарда Монтгомері в битві при Ель-Аламейні (жовтень-листопад 1942 року). У мемуарах Черчилль називає цю битву «початком кінця» для Німеччини, оскільки вона поклала край німецькому наступу в Північній Африці. Він висловлює захоплення професіоналізмом британських військових і наголошує на тому, що успіх був результатом не лише стратегічного планування, а й моральної рішучості. Черчилль також відзначає операцію «Смолоскип» — висадку союзників у

Північній Африці в листопаді 1942 року. Вона стала першою масштабною операцією, здійсненою спільними силами Великої Британії та США, що поклало початок ефективній координації дій союзників. У мемуарах він наголошує на своєму особистому внеску в організацію цієї операції, зокрема у переговорах із Рузвельтом, які закріпили важливість співпраці між двома країнами.

У 1943 році Черчилль приділяє особливу увагу кампанії в Середземномор'ї. У своїх мемуарах він описує висадку союзників у Сицилії (операція «Хаскі», липень 1943 року) як важливий етап у послабленні німецько-італійської оборони в Європі. Висадка в Італії (вересень 1943 року) та капітуляція італійського режиму стали подіями, які Черчилль вважав початком звільнення континенту. У цей період Черчилль активно підтримував ідею продовження наступу в Середземномор'ї та Балканах, що отримало назву «стратегія периферії». Він вважав, що створення сильного тиску на південному фланзі Німеччини ослабить її обороноздатність і водночас не допустить домінування СРСР у Південно-Східній Європі. Однак ця стратегія зазнала критики з боку американських партнерів, які наполягали на відкритті другого фронту у Франції.

У першій половині 1944 року головною метою Черчилля стало забезпечення успіху операції «Оверлорд» — висадки союзників у Нормандії, запланованої на червень. У своїх мемуарах Черчилль підкреслює масштабність цієї операції та важливість ретельної підготовки. Він особисто брав участь у плануванні, зокрема у визначенні ролі британських військових і координуванні спільних дій із США. Черчилль наголошує, що «День Д» став результатом не лише військового планування, але й дипломатичного успіху. Він пишається своєю здатністю переконати Рузвельта та Сталіна в необхідності узгоджених дій. Водночас він висловлює побоювання щодо зростання впливу СРСР у Східній Європі, яке вже на той момент стало очевидним.

У своїх мемуарах Черчилль наголошує на своїй ключовій ролі як

координатора зусиль союзників і стратегічного мислителя. Він підкреслює, що багато рішень було ухвалено завдяки його особистій наполегливості та політичній інтуїції. Водночас він не уникає згадок про складність взаємодії з іншими лідерами, особливо у випадках, коли його ідеї не отримували підтримки. Черчилль оцінює цей період як час успішної реалізації його політичного бачення та військових планів, які заклали основу для визволення Європи. Його суб'єктивний підхід, з одного боку, додає мемуарам яскравості, а з іншого — вимагає критичного осмислення, оскільки деякі рішення, наприклад стратегія периферії, досі викликають суперечки серед істориків.

Події кінця 1944 – середини 1945 року визначили його участь у завершенні конфлікту та спроби вплинути на повоєнний устрій світу. У своїх мемуарах Черчилль детально аналізує цей період, зосереджуючись на дипломатичних зусиллях, військових операціях і власному політичному становищі.

Черчилль розглядає осінь 1944 року як момент, коли військова перемога союзників стала неминучою, але дипломатичні виклики загострилися. Він особливо зосереджується на зустрічі в Москві (жовтень 1944 року) зі Сталіним, де було обговорено розподіл сфер впливу в Європі. У своїх мемуарах Черчилль описує домовленість, яка отримала назву “Процентна угода”, за якою Балкани розділялися між Британією і Радянським Союзом на сфери впливу. Він представляє цю домовленість як прагматичний крок для уникнення конфлікту між союзниками Черчилль також акцентує увагу на військових операціях, таких як битва за Рейн (початок 1945 року) та просування союзників у Німеччині. Він вважає, що рішучі дії британських і американських військ забезпечили швидке завершення війни в Європі. Водночас він висловлює занепокоєння через швидке просування радянських військ у Східній Європі, яке, на його думку, могло призвести до довгострокового домінування СРСР у регіоні.

Важливою подією цього періоду стала Ялтинська конференція, де Черчилль разом із Рузвельтом і Сталіним вирішував питання повоєнного

устрою. У своїх мемуарах Черчилль визнає, що це був один із найскладніших етапів його дипломатичної діяльності. Хоча було досягнуто домовленостей щодо поділу Німеччини, створення Організації Об'єднаних Націй і проведення виборів у звільнених країнах, він відкрито висловлює незадоволення поступками Радянському Союзу щодо Польщі та Східної Європи. Черчилль у мемуарах зазначає, що, попри його зусилля, союзники не змогли обмежити амбіції Сталіна. Він особисто вважав, що рішення Ялти стали компромісом, який згодом привів до розколу Європи і початку холодної війни. Водночас він наголошує на важливості збереження єдності союзників до завершення війни, вважаючи це своїм головним дипломатичним досягненням.

Черчилль також згадує свою участь у початкових етапах Потсдамської конференції, яка розпочалася 17 липня 1945 року. Вона стала платформою для обговорення реалізації рішень Ялти, капітуляції Японії та післявоєнної політики щодо Німеччини. Однак політична ситуація у Великій Британії вплинула на перебіг конференції: 26 липня, під час її проведення, оголошено результати парламентських виборів, на яких Черчилль і його Консервативна партія зазнали поразки. Черчилль у мемуарах описує цю поразку з певним гіркотою. Він висловлює здивування та розчарування, що народ, який він вів до перемоги у війні, вирішив не підтримувати його в мирний час. Проте він визнає, що вибори були свідченням демократичної системи, за яку він завжди боровся. Попри відставку, Черчилль у мемуарах зберігає впевненість у правильності своїх дій. Він підкреслює, що, хоча йому не вдалося уникнути домінування СРСР у Східній Європі, його головним досягненням було збереження єдності союзників до перемоги у війні. Це, на його думку, стало вирішальним фактором у подоланні нацистської загрози.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Бережков В.М. Страницы дипломатической истории. Москва: Международные отношения, 1987. 616 с.
2. Громыко А.А. Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-Министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Том 1. Переписка с У. Черчиллем и К. Эттли (июль 1941 г. ноябрь 1945 г.) Комиссия по изданию дипломатических документов при МИД СССР. Сборник писем. Москва: Госполитиздат, 1957. 408 с.
3. Громыко А.А., Хвостов В.М. Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-Министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941-1945 Москва: Воскресенье, 2005. 647 с.
4. Де Голль Шарль. Военные мемуары. Единство 1942-1944. Т. 2. Мемуары. Москва: АСТ; Астрель, 2003. 814 с.
5. Де Голль Шарль. Военные мемуары. Призыв: 1940-1942. Т. 1. Мемуары. Москва: АСТ; Астрель, 2003. 437с.
6. Де Голль Шарль. Военные мемуары: Спасение 1944-1946. Т. 3 Москва: АСТ, Астрель, Транзиткнига, 2004. 800 с.
7. Кеннан Дж. Дипломатия Второй мировой войны глазами американского посла в СССР Джорджа Кеннана. Москва: Центрполиграф, 2002. 480 с.
8. Майский И.М. Воспоминания советского дипломата (1925-1945). Москва: Наука, 1971. 716 с.
9. Монтгомери Бернارد. Мемуары фельдмаршала. Воспоминания. Москва: Вагриус, 2006 384 с.

10. Риббентроп Иоахим фон. Между Лондоном и Москвой: Воспоминания и последние записи: Из его наследия, изданного Аннелиз фон Риббентроп. Москва: Мысль, 1996. 331 с.
11. Санагоев Ш.П., Цыбулевский Б.Л. (сост.) Тегеран-Ялта-Потсдам. Сборник документов. Москва: Международные отношения, 1970. 416 с.
12. Сергееenkova И.Ф. Хрестоматия по новейшей истории стран Европы и Америки 1918-1945 гг. Часть I. Международные отношения 1918-1941 гг. Учебное пособие. Ижевск: Удмуртский государственный университет (УдГУ), 2019. 652 с.
13. Сергееenkova И.Ф. Хрестоматия по новейшей истории стран Европы и Америки 1918-1945 гг. Часть II. Международные отношения 1941-1945 гг. Ижевск: Удмуртский государственный университет (УдГУ), 2020. 704 с.
14. Сталин И., Черчилль У., Эттли К. Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-Министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны. Том 1. Переписка с У. Черчиллем и К. Эттли (июль 1941 г. ноябрь 1945 г.). Сборник писем. Москва: Госполитиздат, 1957. 408 с.
15. Сталин И.В. Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-Министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Том 2. Переписка с Ф. Рузвельтом и Г. Трумэном (август 1941 г. декабрь 1945 г.). Сборник писем. Москва: Госполитиздат, 1958. 296 с.
16. Черчилль У., Голль Ш. де, Эйзенхауэр Д., Хэлл К., Леги У. Помощь России. Великая Отечественная война в воспоминания. Москва: Родина, 2020. 464 с.
17. Черчилль Уинстон и др. Секретная переписка Рузвельта и Черчилля в период войны. Москва: Терра, 1995. 804 с.
18. Черчилль Уинстон Спенсер. Никогда не сдаваться! Лучшие речи Черчилля. Авторский сборник. Переводчик Сергей Чернин. Москва: Альпина нон-фикшн, 2014. 660 с.

19. Черчилль Уинстон. Вторая мировая война. Т. 1. Москва: ТЕРРА; «Книжная лавка - РТР», 1997. 336 с.
20. Черчилль Уинстон. Вторая мировая война. Т. 2. Москва: ТЕРРА; «Книжная лавка - РТР», 1998. 320 с.
21. Черчилль Уинстон. Вторая мировая война. Т. 3. Москва: ТЕРРА; «Книжная лавка - РТР», 1998. 368 с.
22. Черчилль Уинстон. Вторая мировая война. Т. 4. Москва: ТЕРРА; «Книжная лавка - РТР», 1998. 384 с.
23. Черчилль Уинстон. Вторая мировая война. Т. 5. Москва: ТЕРРА; «Книжная лавка - РТР», 1998. 384 с.
24. Черчилль Уинстон. Вторая мировая война. Т. 6. Москва: ТЕРРА; «Книжная лавка - РТР», 1998. 400 с.

Література:

25. Бедарида Ф. Черчилль. Москва: Молодая гвардия, 2003. 458 с.
26. Бредіхин, А. В., Клиніна Т. С. Організаційна структура англо-американського блоку періоду Другої світової війни. Наука. Релігія. Суспільство №4, 2011. с. 23-28.
27. Вознюк, П. Ф. Пам'ять про Другу світову війну в суспільному дискурсі Великої Британії. Пам'ять про Другу світову війну: переможці та переможені: збірник наукових праць, 2023. С. 111-124.
28. В'ятрович В.М. та ін. Війна і міф. Невідома Друга світова Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 272 с.
29. Газін В.П., Копилов С. Новітня історія країн Європи та Америки (1945 - 2002 роки). Навч. пос. Київ: Либідь, 2004. 624 с.
30. Газін В.П., Копилов С.А. Новітня історія країн Європи та Америки 1918-1945 рр. Підруч. для студ. вищ. навч. закл. Кам'янець-Поділ. держ. ун-т. 2-е вид., доповн., переробл. Київ: Слово, 2003. 470 с.
31. Гарт Дж. Як Черчилль врятував цивілізацію: Епічна історія тринадцяти років, які ледь не знищили цивілізований світ. Харків: Видавництво «Ранок»: Фабула, 2019. 336 с.

32. Галушка А., Брайлян Є. Змова диктаторів. Поділ Європи між Гітлером і Сталіним 1939-1941. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. 369 с.
33. Гилберт М. Черчилль: Биография. Пер. с англ. С. Бавина, В. Левина. Москва: Колибри, Азбука-Аттикус, 2018. 1056 с.
34. Грубінко А.В. Роль Великої Британії у процесах європейської політичної інтеграції у повоєнний період (1945–1956 рр.). *Європейські історичні студії*. 2016. № 3. С. 6-19.
35. Денісов, Я. Я. Західноукраїнські землі у дипломатичному протиборстві великих держав антигітлерівської коаліції в роки Другої світової війни (1939-1943 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія*, 2005. С. 144-151.
36. Джонсон Б. Фактор Черчилля. Як одна людина змінила історію; пер. з англ. Ю. Гірича. Харків : Віват, 2021. 400 с
37. Дюрозель Жан-Батіст. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. Київ: Основи, 1999. 903 с.
38. Левіта Ф., Рамазанов Ш. Ключові питання міжнародної політики передодня Другої світової війни в зарубіжній історіографії. *Вчені записки. Серія: Історичні науки* № 34, 2022. С. 107-113.
39. Манчестер У., Рейд П. Уинстон Спенсер Черчилль. Защитник королевства. Вершина политической карьеры. 1940-1965. Москва: Центрполиграф, 2016. 1183 с.
40. Мартиненко А.К., Мартиненко Б.А. Міжнародні відносини 1945-1975 років. Київ: Ліра-К, 2007. 366 с.
41. Мюррей В., Міллет Е.Р. Війна, яку було необхідно виграти. Друга світова: стратегії, битви, рішення. Київ: Дух і Літера, 2023. 656 с.
42. Плохій С. Ялта. Ціна миру. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2019. 416 с.
43. Ржешевский О.А. Сталин и Черчилль. Встречи. Беседы. Дискуссии: документы, комментарии 1941-1945 года. Москва: Наука, 2004. 576 с.

44. Різ Л. Друга світова війна за зачиненими дверима. Сталін, нацисти і Захід. Київ: Темпора, 2010. 444 с.
45. Тейлор А. Дж. П. Вторая мировая война. Москва: Мысль, 1995. 158 с.
46. Ніконова В. Г., Базилевич Н. В. Лінгвокогнітивне моделювання дискурсу рефлексії політичного лідера. *Науковий Вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. Педагогіка. Психологія. Вип. 36. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2018. С. 23–35.*
47. Пінцак, В., О. Онутчак. Еволюція німецького питання у зовнішній політиці західних держав та СРСР у період Другої світової війни. *Історична панорама. Спеціальність: Історія* 17, 2013. С. 107-124.
48. Потрашков, С. В. Радянський Союз і балканські проекти У. Черчилля в 1942–1944 рр. *Вісник Харківської державної академії культури* № 32, 2011. С. 50-58.
49. Семенюк О. Б. Специфіка стилю ділового листування В. Черчилля із Ф. Рузвельтом. *«Сучасна філологія: теорія та практика» : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції, 28 квітня 2023 : збірник. Київ: НАСБ України, 2023. Т.2. С. 174–178.*
50. Солошенко, В. В. Історичне значення Ялтинської конференції. *«Ялтинська конференція «Великої трійки» 1945 р. і еволюція міжнародних відносин у XX-XXI ст.»: збірник наукових праць. Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. С. 16-24.*
51. Трофимович, В. В. Проблема західного кордону України в 1941-1945 рр. *Військово-науковий вісник*, №18, 2012. С. 239-251.
52. Хейстингс М. Вторая мировая война: Ад на земле. Москва: Альпина нон-фикшн, 2015. 698 с.
53. Ходжаев Н. М. Воспоминания о Крымской (Ялтинской) конференции глав трех великих держав – Советского Союза, США и Великобритании. *Крымская конференция в воспоминаниях и документах. Симферополь: Издат дом «Крым», «Таврия», 2006. С. 154–163.*

54. Шевченко О. К. «Польский вопрос» на Крымской конференции 1945 г. (по материала диссертационного фонда РГБ). *Культура народов Причерноморья*. 2012. №243. С. 100–104.
55. Ширер Уильям. Взлет и падение Третьего Рейха. Переводчик: Ржешевский Олег. Москва: АСТ, 2015. 1216 с.
56. Ambrose S.E. Eisenhower and Berlin, 1945: The Decision to Halt at the Elbe Under the Gen. Editorship of H. M. Hyman. New York: W. W. Norton & Company, 1967. 119 p.
57. Edgerton David. Britain's War Machine: Weapons, Resources, and Experts in the Second World War. Oxford University Press, 2011. 481 p.
58. Farmelo G. Churchill's Bomb. Hidden History of Science, War and Politics. NY: Basic Books, 2013. 542 p.
59. Fennell Jonathan. Fighting the People's War: The British and Commonwealth Armies and the Second World War. Cambridge University Press, 2018. 932 p.
60. Hastings Max. Finest Years: Churchill as Warlord 1940-45. HarperPress, 2010. 576 p.
61. Schneer Jonathan. Ministers at War: Winston Churchill and His War Cabinet. Basic Books, 2015. 352 p.
62. Lukacs J. Churchill Visionary. Statesman. Historian. New Haven: Yale University Press, 2004. 224 p.
63. Weisbrode Kenneth. Churchill and the King: The Wartime Alliance of Winston Churchill and George VI. Viking, 2013. 224 p.
64. Rose Norman. Churchill : The Unruly Giant. New York : Free Press, 1994. 516 p.
65. Soames Mary. 2001. Winston and Clementine : The personal letters of the Churchills. Boston : Houghton Mifflin Company. 768 p.
66. Young J.W. Britain and European Unity, 1945-1992. L., 1993
67. Charmley J. Churchill's Grand Alliance: the Anglo-American special relationship, 1940-1957. San Diego, New York, London, 1996. 400 p.